

Нікітіна Ф.О. (Київ, Україна)

Вплив калькування на слов'янський словотвір та лексику

У статті досліджуються деякі аспекти калькування у східнослов'янських мовах.

Ключові слова: кальки, лексика, словотвір.

В статье исследуются некоторые аспекты калькирования в восточнославянских языках.

Ключевые слова: кальки, лексика, словообразование.

The article contains the investigation of some aspects of the calque-formation in the East-slavonic languages.

Key words: calque, vocabulary, word-formation.

Історія різних мов свідчить про те, що поповнення лексики калькуванням відбувається за одним із двох мотивів. Це: 1) необхідність позначити ті предмети або явища, які ще не мали в мові свого лексичного втілення; 2) як прояв пуризму – бажання позбутися надмірної кількості іноземних запозичень. Такі спроби більш або менш вдалі, мали місце в різних мовах, може, найяскравіше, в російській та німецькій. Про російські кальки, викликані пуристичними намірами, багато писалося головним чином іще у XIX ст., найбільш невідомі, проте дуже колоритні, ставали об'єктами глузування (як-от горезвісні «мокроступы» (калоші) або «тихогром» (фортеп'яно). Надмірні зусилля пуристів вважалися чимось застарілим, ретроградським. Що ж до німецької мови, то велика хвиля пуризму в кінці XVIII – на початку XIX ст. помітно змінила лексичний склад, замінивши французькі та латинські запозичення кальками. Цей рух, відомий під назвою *Entfälschung und Verdeutschung*, схвалювався не всіма представниками тогочасної німецької літератури та культури. Так, Й.-В. Гете вважав надмірні пуристичні пропозиції шкідливими. Цікаво, що певні втрачені завдяки пуризму запозичення, залишилися, однак, у деяких виразах та прислів'ях, що дійшли до нашого часу. Наприклад, *Jedem Tierchen sein Plaisirchen* («кожному звіряткові своя маленька насолода»), хоча слово *plaisir* (фр.) «насолода» вже давно вийшло з активного німецького лексикону. Другий у часі етап німецького мовного пуризму припав на роки нацистської диктатури (1933 – 1945 рр.), так само, як і створення багатьох довгих слів нацистського партійно-адміністративного лексикону («штурмбанфіюрер», «гебітскомісар» та ін., відомі в нашій країні й без перекладу як невідмінний «реквізит» історичних або детективно-пригодницьких фільмів).

У сучасній німецькій мові, як свідчать популярні газети та журнали («Bild», «Fokus» та ін.), є велика кількість запозичень із англійської мови, які, принаймні покищо, ніхто не збирається ані калькувати, ані вилучати. Це стосується не лише німецької, але й інших мов, зокрема слов'янських. Різниця полягає лише в тому, що в східнослов'янських мовах значна кількість запозичень певною мірою морфологічно адаптується, отримуючи при відмінюванні питомі флексії. Так, іменники, що закінчуються на приголосний (кастинг, моніторинг та багато інших), відмінюються за

моделлю української (або російської) другої відміни. Звичайно, величезна кількість запозичень із англійської мови є однією з ознак глобалізації. Це зумовлюється також провідною роллю англійської мови у міждержавних та міжкультурних стосунках сучасного світу.

Калькування тепер «не в моді», особливо лексичне. Проте, якщо звернутися до історії східнослов'янських мов, то видно, яку значну роль воно відіграло в лексиці та словотворі цих мов. Зокрема зразком для встановлення композитної моделі словотвору та для поширення її дії слугували грецькі композити, які поморфемно перекладалися у перших релігійних (християнських) книгах. Велика кількість композитів була калькована не стільки в релігійно-службових, скільки в повчально-моралізаторських творах, пов'язаних із християнством – із проповіддю християнської моралі, коли йшлося про милосердя, недопущення зла, про боротьбу з ним. Звідси величезна кількість кальок в українській і російській мові з першою частиною «благо», «добро» та антонімічних їм із першою частиною «зло».

Серед грецьких слів, що були піддані калькуванню та максимально вплинули на усталення композитної моделі словотвору в східнослов'янських мовах, безперечно, чільне місце належить лексемам (головним чином іменникам та прикметникам) з першою частиною *εὖ*. У грецьких словниках ці композити займають багато сторінок. В найперших кальках *εὖ* було перекладено як «благо». Композити з цією першою частиною входять до складу української і російської лексики, як от рос. Благозвучный, благовонный, благожелательный, благодарный та багато інших. Певна частина таких слів має в словниках примітки «книжне», «застаріле». Грецьке слово *εὖ* за своїм походженням виконувало функції прислівника або частки й виступало як «підсилювач» іншого слова. Так *πάντες* означає «всі», *εὖ πάντες* – «цілком усі», тобто усі без виключення. Згодом *εὖ* почало вживатися з артиклем середнього роду *το*, тобто стало іменником. Але невідмінюваним. Це можна розглядати як перший випадок появи невідмінюваного іменника в регулярно флективній мові, якою була давньогрецька. Всі етимологічні словники російської мови відзначають, що *εὖ* передавалося постійно як «благо», яке є церковнослов'янським відповідником давньоруського слова «болого», що збереглося в назві населеного пункту Бологое.

Якщо слова з першим компонентом «благо» цілком адекватно сприймалися в релігійних та пафосно-урочистих текстах (Благовіщення, благоговіння та ін.), то в загальнонародній мові цей компонент почав замінюватися словом «добро» (в українській мові частіше, ніж у російській: благожелательный – доброзичливий та ін.). У російській мові деякі прикметники з початковим «благо» почали сприйматися як книжні та застарілі, замінювалися синонімами. Так, «благовонный» залишилося в релігійних та архаїзованих текстах, а в загальнонародній мові замість нього вживаються «душистый», «ароматный», іноді – «пахучий». В українській його замінили «запашний», «духмяний», «пахучий». Уже в двомовних (грецько-російських) словниках другої половини XIX ст. та у XX ст. (словники І. Синайського, Д. Вейсмана – XIX ст., І.Х. Дворецького – XX ст.) при перекладі слів з початковим *εὖ* спостерігається певна різноманітність: поряд із «благо», «добро» вживається «удобо» або

описова форма чи переосмислення. Так, εὐκαρπός (καρπός – плід) перекладається «с хорошими плодами» або «плодородний», «плодоносний».

У грецьких словниках як антитеза ряду з початковим εὐ наведений доволі системний ряд із початковим κακό (κάκοι – поганій): εὐεργέτης «благодійник» має антонім κακούργος «злочинець», «злодій». Проте у використанні антонімічних форм постійна пропорційність не спостерігається; так само й при калькуванні: східнослов'янських слів із початковим «зло» також значно менше, ніж із початковим «благо», «добро».

Появу в грецькій мові великої кількості іменників, прикметників та певної кількості дієслів із початковим εὐ не можна синхронізувати саме з візантійським періодом, пов'язаним із християнською релігією та мораллю. Адже ці слова виникли ще в часи язичництва. Багато з них було створено драматургами Есхілом, Софоклом, Евріпідом. Дослідники історії грецької мови вважають, що кожен зі славетних драматургів поповнив давньогрецький лексикон кількома сотнями слів. Відомо, яку важливу роль у житті античного суспільства відігравали драматичні вистави, якою рушійною силою в морально-етичній свідомості давньогрецьких громадян був катарсис (κάθαρσις «очищення»), що його відчували глядачі, слідкуючи в театрі за стражданнями героїв трагедій. Отже, боротьба добра зі злом демонструвалася ще в античному театрі, вона мала не лише очищувальний, але й великий виховний вплив на античних глядачів. Цьому, зокрема, сприяла й численна лексика, насичена синонімами та антонімами, серед яких навіть кількісно переважали лексеми з позитивним змістом. Не перебільшуючи значення у формуванні позитивного менталітету численних кальок з компонентами «благо», «добро», можна припустити, що вони у складі релігійних та моралізаторських текстів, які читали або слухали наші предки, позитивно впливали на їхні характери та вчинки.

Розглядаючи долю при калькуванні слів із початковим εὐ, не можна обминути й ті, що були не кальковані, а запозичені у складі власних імен грецького походження. Це велика кількість імен з початковим Єв-Євдокія, Євфімій, Євлампій, Євстафій та ін. Оскільки вони не були кальковані, то первинно закладений у них зміст («з доброю славою», «з доброю душею» та ін.) не доходив до простих людей, носіїв цих імен. Самі ж імена в народному вжитку зазнавали фонетичної адаптації і в такому «перетвореному» вигляді засвоювалися: Євдокія перетворилася на Докію, Явдоху, виникло зменшувальне ім'я Вівдя, Євфімій перетворився на Юхима, Євстафій на Остапа. З античних часів до християнської антропоніміки дійшло ім'я Євфорсина (εὐφορβύνη); в античні часи це було ім'я однієї з Харит (богинь краси та жіночої привабливості, супутниць Афродити). Саме слово означало спочатку «хороше розумування», згодом «радість, веселощі». В українській мовній традиції воно перетворилося на Фросину, зі зменшувальним ім'ям Пріська.

Академік Л. Булаховський писав, що калька, з'явившись у мові, не повторює долі чужомовного зразка, а живе своїм власним життям. Це сталося й зі словами з першою частиною «благо». Деякі з них набули іронічного, навіть саркастичного змісту. Так, «благовірний», «благовірна» стали жартівливими

саркастичне наповнення у славетному шевченковому «від молдованина до фіна на всіх языках все мовчить, бо благоденствує». Часто в іронічно-глузливому контексті вживається «благодійник». Хоча значна частина слів із першим компонентом «благо» отримала у словниках примітки «книжне», «застаріле», деякі з них активно вживаються, передаючи значення урочистості. Згадаймо у Лесі Українки: «Благословенне слово, бо гартує» Олесь Гончар вживає вираз «благословенний день», говорячи про день закінчення війни, на який чекають солдати як на час, коли не буде гарматних канонад, боїв, крові. Для високої оцінки людини в українській і в російській мові вживаються слова «благородний», «благородство». В останній час нерідко замість цих слів вживають «шляхетний», «шляхетство». На нашу думку, ці слова мають більш вузьке значення і, можливо, більш відчужене (від давньонім. *Slah*, нім. *Geschlecht* «рід», «вид», «порода»).

Можна сподіватися, що подальше вивчення кальок у східнослов'янських мовах постачатиме цікавий матеріал не лише для історії, а й для сучасної семантики цих мов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булаховський Л.А. Введение в языковедение. – М., 1958; 2. Греческо-русский словарь, составленный Иваном Синайским. – М., 1869; 3. Древнегреческо-русский словарь / Сост. И.Х. Дворецкий. – М., 1958; 4. Словник власних імен людей. – К., 1972; 5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1964 – 1973; 6. *Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego.* – Warszawa, 1970.

Огорілко О.І. (Київ, Україна)

Особливості іменникової та прикметникової словозміни в текстах польськокомовної преси України

У статті проаналізовано найфреквентніші морфологічні відмінності регіонального варіанта польської мови, який функціонує в Україні, від загальнопольської норми. Дистинктивні регіональні явища словозміни порівняно з їхніми загальнопольськими відповідниками і зроблено спробу визначити причину їх появи та існування в мовленні. Дослідження проведено на письмовому варіанті регіолекту польської мови, зокрема на текстах сучасної польськокомовної преси.

Ключові слова: *регіональний різновид польської мови, словозміна, відмінок, норма, узус.*

В статье проанализированы самые фреквентные морфологические отличия функционирующего в Украине регионального варианта польского языка от общепольской нормы. Дистинктивные региональные явления словоизменений сравниваются с их общепольскими соответствиями и осуществляется попытка определить причину их появления и существования в речи. Исследование проведено на материале письменного варианта региолекта польского языка, а именно, на основе текстов современной польскоязычной прессы.

Ключевые слова: *Региональная разновидность польского языка, словоизменение, падеж, норма, узус.*

The article deals with the most effectual morphological differences of regional variant of